

MASALLARDA DIŞ CAN
(Canın beden dışında saklanması)

*Mustafa SEVER**

ÖZET

Henüz soyut düşünme seviyesi zayıf olan ilkel insan,soyut kavramları maddî bir şekle büründürme, onları belli bir şekilde algılama ve yansıtırma ihtiyacı duymuştur. Her varlığın bedeninden ayrı bir canı bulunduğu en ilkel insanların inanç sistemlerinde bile somut şekilde düşünülmüştür. Bu sebeple ilkel insan, kendi dışındaki her varlığı canlı, ruhlı saymıştır.

Bu inaniŐı, Türk masallarında görmek mümkündür. Olağüstü masallarda masalın baş kahramanının alt etmesi gereken en büyük engellerden biri olan devin canı bedeninde değildir. Başlangıcı belli olmayan bir zamanda güvenli bir yer olarak seçilmiş bir yerde devin canı muhafaza edilir.

Dış can kavramı, bize tarih öncesi devirlerde bunun bir inaniŐ konusu olduğunu düşündürmektedir. İlkel insan kendini düşmanlarına karşı güvende hissetmek için canıyla bedeninin ayrı yerlerde olduğu inancına sahiptir. Biz bu inancın kalıntılarını masallarda buluyor olabiliriz.

Anahtar Kelimeler: Masal, can, ruh, canlıcılık

SUMMARY

The primitive man that has a very weak power to think abstractly, need to perceive and reflect the abstracts to a concrete shape. It is considered every being has a soul or spirit, apart from the body, in a concrete shape, even in the most primitive man's belief system. For this reason the primitive man considered every being excluding himself as alive and having a soul.

It is possible to see this primitive belief in Turkish tales, in the extraordinary tales greatest hinder that the chief heroin the tale is supposed to beat and defeat, is the giant that doesn't have his soul in the body. The soul of the giant is preserved in a place, decided as dependable, at a time as old as eternal life.

The concept of soul protecting out of the body shows us a belief prevailing during the prehistoric ages. The primitive man thought his soul and body apart, to protect himself against his enemies. It is possible that we find the remainder of this belief in the tales.

* Dr. Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Key Words: Tale, soul, spirit, animism

GİRİŞ

Can, Türkçe Sözlük'te¹ “İnsan ve hayvanlarda yaşamayı sağladığına ve ölümlü vücuttan ayrıldığına inanılan madde dışı varlık” olarak tanımlanmaktadır ve ruhla eş anlamlıdır. Bedenden ayrı, cisimsiz, ölümsüz; canlının ölmesiyle bedenden ayrılan bir varlıktır.

Henüz, soyut düşünme seviyesi zayıf olan yazı öncesi (primitive) insan, soyut kavramları somutlama, maddî bir şekle büründürme, onları belli bir şekilde, yapıda algılama ve yansıtma ihtiyacı duymuştur. Her varlığın bedeninden ayrı bir canı/ruhu bulunduğu en ilkel insanların inanç sistemlerinde bile somut bir biçimde düşünülmüştür. Bu nedenle yazı öncesi insan, kendi dışındaki her varlığı da kendisi gibi canlı/ruhlu saymıştır. Bu anlayış, felsefe dilinde animizm (canlılık) olarak adlandırılmıştır. Animizme göre yazı öncesi insan, rüyasında gördüklerini, yaptıklarını, gezdiği yerleri, vb. gerçekten görmüş, yapmış veya gezmiş olduğuna inanır. Bu inanış, bedenden çıkıp kendince dolaşabilen bir can/ruh düşüncesini doğurmuştur. Sürekli bir mücadele içerisinde bulunan, -bu mücadele insanın tabiatla, insanın insanla olan mücadelesidir- her an yaralanmaya, hatta öldürülmeye maruz kalabilecek insanın canını/ruhunu bedeninin dışında bir yerde varsaymasını doğurmuştur. Çünkü, beden her an tehlikeye uğrayabilir. Oysa can bedenden ayrı, güvenli bir yerde olursa, zarar uğrama tehlikesi de ortadan kalkacak, dolayısıyla beden de güvenlikte olacaktır. Diğer yandan eğer can bir zarara uğrarsa, beden ya hastalanacak ya da ölecektir.

MASALLARDA DIŞ CAN

Canın/ruhun beden dışında saklanması inanışını, biraz farklı bir şekilde masallarımızda görmek mümkündür: Olağanüstü masallarda, masalın baş kahramanının alt etmesi gereken en büyük engellerden biri olan devin veya dev benzeri yaratığın canı bedeninde değildir. Başlangıcı belli olmayan bir zamanda güvenli bir yer olarak seçilmiş bir yerde devin canı muhafaza edilir. Bulunmadığı, ele geçirilemediği müddetçe devin hayatı güvencededir;

dolayısıyla da dev yaralanmaktan, öldürülmekten tamamıyla korunmuş durumdadır. Zaten kompleks bir düşünme, akıl yürütme seviyesine ulaşamamış yazı öncesi (primitive) insan veya insanlar, hayatı soyut olarak adlandıramadığı için canı görülebilir, elle tutulabilir, bir kutuda, kavanozda veya herhangi bir hayvanın vücudunda bir nesne olarak saklanabilir; yaralanmaya, yok edilmeye açık, belli bir şekli olan somut bir varlık olarak düşünülmüşlerdir. Bu yönüyle yazı öncesi insanlar gerçekçidir.

¹ Türkçe Sözlük, TDK Yay., Ankara 1988

Zaten masaldaki hayâlî unsurlar ayıklandığında masal, yaşanan veya yaşanabilir hayat olarak ortaya çıkar.

1. Masalda aşılması gereken son engel, som deneme/sınav noktası, olağanüstü güçleri olan ve görünürde alt edilmesi mümkün olmayan bir devdir. Türk masallarında masal kahramanı, mutluluğu öyle kolay elde edemez; uzun süren bir denemeden geçirilir. Gücü, sabrı, zorlukları aşmadaki azmi denenir. Masal anlatıcısı, aşılması gereken engelleri (burada dev) öylesine zorlaştırır, olağanüstü güçlerle donatır; ki masal kahramanını zaferi de o oranda muhteşem olur. Masalda kolay aşılacak engel engelden sayılmaz. Engelin kolay aşılacak cinsten olmasını, inleyicinin ilgisini canlı tutmak açısından masal anlatıcısı da istemez. Bu nedenle devin veya olağanüstü yaratığın ölümü, öldürülmesi daha da bir önem kazanır. Kesilen, tepelenen dev bir türlü ölmez, öldürülemez. Aksine, masal kahramanını yaralar, hatta öldürür. İşte bu safhada masal kahramanına yardımcı varlıklar devreye girer; onu iyileştirirler. Ölmüşse, tekrar sağaltırlar. Ona öğüt verirler, bu yetmez, yol gösterirler, devin sırrı öğrenilerek kahramana bildirilir: Devin canı bedeninden uzakta bir yerdedir. Sözelimi, “Müstecep ile Dünya Güzeli”² masalında devin canı, aşılması zor bir dağın arkasındaki gölde yüzen üç ördektir. Bu ördekler ele geçirilip öldürülmedikçe deve ok işlemez, dev kılıç kesmez; yani dev ölümsüzdür. Bir başka masalda, “Kırkinci Oda”³ da devin canı, yine ulaşılması bir insan için oldukça zor bir yerdeki bir domuzun karnında bulunan iki kutu içindeki iki güvercindir. Kutunun birindeki ak güvercin, devin kuvvetidir; öteki kutudaki kara güvercin ise, devin ecelidir. Yine, “Yeloğlu Köse”⁴ masalında da devin canı, olağanüstü nitelikleri olan bir atın sırtındaki heybede bulunan üç güvercindir. Bunlar zarar görmedikçe dev sağlıklıdır, mutludur ve insanoğlu ne yaparsa yapsın deve zarar veremez. Eğer canı meydana getiren varlıklar zarar görecektir olursa, dev bu durumda acı duyacak, eğer varlıklar öldürülecek olursa dev de ölecektir. Canın, devin vücudunda olması, ulaşılması güç bir yerde bulunmasından daha da büyük bir zarara uğrama tehlikesiyle karşı karşıya olması demektir. Canın güvenliği, devin bedeninden hayli uzakta, ulaşılması güç yerde bulunmasına bağlıdır. Can, devin vücudunda olmadığı için, dev hiçbir güç öldüremez.

Diğer yandan dikkati çeken bir nokta da canın kuş veya benzeri canlılarla aynı kabul edilmesidir. Eski Türklerin inancında can/ruh, bir kuş şeklinde tasavvur edilmiştir. Hatta cennetin Türk dilindeki karşılığı da “uçmak”tır. Ölüm, can kuşunun bedenden uçuşması olarak telakki edilmiştir. Sözelimi, Manas destanında, zehirlenen Manas ölür. Bu durum destan anlatıcısının dilinde “Manastın çıminday canı ketti déyt, çin üyüne ketti

² Necdet Sakaoğlu, “Müstecep ile Dünya Güzeli”, Türk Folkloru Dergisi, c.I, sayı 3

³ Naki Tezel, “Kırkinci Oda”, Türk Masalları, Kültür Bak. Yay., Ankara 1992, s. 98

⁴ Mustafa Sever, “Yeloğlu Köse”, Erciyes, sayı 213, 1995, s.26

déyt” (Manas’ın canı uçmuştu, asıl evine gitmişti)⁵ şeklinde anlatılır. Sibiry’a’da yaşayan Türklerin yaygın inanışında da “çocuğun ruhunun bir kuş şeklinde gökten gelip kadının karnına girdiğine inanılır.”⁶ Yani can/ruh, nihayetinde gökle ilgilidir. C. G. Jung’a göre “İnsanoğlunun geçirdiği değişik deneyimler, belirli bir yoldan genetik olarak kodlanır ve sonraki kuşaklara aktarılır.”⁷ Halk inançları da belirli olay, durum ve deneyimlerden kaynaklandığına göre, aynı şekilde sonraki nesillere aktarılmış, kimi zamanda inanç konusu olmaktan uzaklaşarak değişik edebî anlatılarda birer motif olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Devin canının muhafaza edildiği yer, insan için ulaşılması çok or bir yerdir. İnsan bu yere birtakım kişi veya varlıkların yardımlarıyla ulaşır. Masal kahramanını bu yere götüren sebep ise, dev veya benzeri yaratığın, kahramanın karısını, sevgilisini kaçırmasıdır. Yani, kahramanın devle olan çatışması bir gönül yarasından kaynaklanmaktadır; ama bu gönül yarası, sürekli bir yara olarak kalmaz, masalın sonunda halledilir. Masalda bu sebep-sonuç ilişkisi şöyle gelişir:

1. Kahramanın sevgilisi, dev veya benzeri bir yaratık tarafından kaçırlır.
2. Kahraman, devi aramaya çıkar; yolda olağanüstü hünerleri olan varlıklarla, dile gelen hayvanlarla karşılaşır; onlara iyilik eder, onlarla dost olur. Onlardan, zorda kaldığında yardım görür.
3. Kahraman, devle karşılaşır, onunla vuruşur; fakat yenilir, hatta kimi zaman dev tarafından öldürülür.
4. Daha önce karşılaştığı ve olağanüstü güçleri olan insan veya hayvanlar kahramanı iyileştirirler; ölmüşse diriltirler.
5. Kaçırılan sevgili, devin sırrını, yani devin canının nerede olduğunu öğrenerek kahramana bildirir.
6. Kahraman, devin canını meydana getiren varlıkları bulur, ele geçirir ve bu varlıkları, devin gözü önünde öldürür.
7. Dev ölür, kahraman da sevgilisine kavuşur.

⁵ Wilhelm Radloff, Manas Destanı, (Yayına hazırlayan:Emine Gürsoy Naskali) Türksoy Yay., Ankara 1995, s. 93

⁶ Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, c. I, TTK Basımevi, Ankara 1993, s. 559

⁷ Ana Britannica Ans., c.II, Ana Yay., İstanbul 1986, s. 305

SONUÇ

Fantezi/hayâl, gerçeklerden uzaklaşarak gönüldeki özlemleri hayâl aktiviteleriyle doyurmakta kullanılan tasavvurların tümüdür ve psikolojik bir savunma şeklidir. Buradan hareketle masalı, insanın yaşadığı şartlardan uzaklaşma, onları değiştirme, özlenilene (hayâlî de olsa) ulaşma gayretinin bir anlatımı olarak tarif edebiliriz. Masaldaki engelin ya da engellerin zorun zoru olarak şekillenmesi, gerçek hayattaki zorlukların yerine, masaldaki çözümü olan zorlukların konmasıdır (identification). Masaldaki zorlukların sonuçta çözülmesi, üstesinden gelinmesi, masalı anlatanı da dinleyenleri de asıl sorunlardan uzaklaştıracak, dolayısıyla da psikolojik de olsa bir rahatlama sağlayacaktır. Masalda da olsa mutluluğun kolay elde edilememesi azmin, emeğin, iyiliğin, sabrın, vb. birçok erdemini yüceltilmesi, kişide daha çok da çocuklarda olumlu değişikliklerin meydana gelmesini sağlayacaktır. Bu da masalın en önemli yanıdır.

Diğer yandan masaldaki bu dış can kavramı, bize yazı öncesi/tarih öncesi devirlerde bunun bir inanış konusu olduğunu düşündürmektedir. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi, kanaatimizce yazı öncesi insan, kendini düşmanlarına karşı bir çeşit güvenceye almak veya güvende hissetmek için canıyla bedeninin ayrı yerlerde olduğu inancını geliştirmiştir; ki biz bu inancın kalıntılarını masalarda buluyoruz.

KAYNAKLAR

1. Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK Basımevi, Ankara 1972
2. Alison Jones, Dictionary of World Folklore, Larousse Yay., 1995
3. J.G.Frazer, Altın Dal, c.II, (Çev. Mehmet H. Doğan), Payel Yay., İstanbul 1992
4. Mircea Eliade, Şamanizm (Çev. İsmet Birkan), İmge Yay., Ankara 1999